

3.5.

VÖRÖS GABRIELLA: A SÍRGÖDRÖK ELŐKÉSZÍTÉSE, A CSONTVÁZAK HELYZETE

A temetés folyamatáról csak nagyon kevés régészeti módszerrel is megfogható, dokumentálható adattal rendelkezünk a madarasi temetőben. A sírgödrök alakjáról, méretéről és tájolásáról a 3.3. és a 3.4. fejezetben már részletesen esett szó. Arról, hogy a kiásott sírgödör előkészítése során a Kárpát-medencei szarmatáknál milyen rituális események történtek, csak kevés információnk van, a ritkán előforduló mész- és tűznyomokat sorolja ide a kutatás.⁹²

A jelenségek gyakoriságát és megfigyelhetőségét erősen befolyásolták Madarasa a rablások, melyeknek beásásai gyakran túlhatolva a sírgödör körvonalain nemritkán megsemmisítették a gödör oldalfalait és alját is. Ennek ellenére néhány újabb hiteles adattal sikerült bővíteni az eddigi tudásunkat, köszönhetően Kőhegyi Mihály alapos ásatási megfigyeléseinek.

A legfontosabb megfigyelések, hogy míg tűznyomok a jelöletlen sírokban jelentkeznek,⁹³ addig a sír aljának, ritkán az oldalának meszelése főként a halomsírtetkezések körében gyakori, illetve hogy a női temetkezések körében találjuk a legtöbb meszelésre vonatkozó adatot. A gyermeksírok esetében nem dokumentáltak ilyen jelenséget, ami összefüggésben lehet azzal, hogy mindössze két gyermeket temettek halom alá.

A férfitemetkezések csoportjában tűznyomot kizárólag a 307. jelöletlen sírban figyelt meg az ásató. A dokumentáció szerint a lábszáron és közöttük tűzmaradványai kerültek elő, ami azért számít hiteles megfigyelésnek, mert az egyébként rablott sírnak ez a része bolygatatlan volt. Tűz nyomát női temetkezésben is csak két esetben írta le az ásató, de ezek egyike sem számít hitelesnek. A 188. körárkos halomsírban a bolygatás alján kerültek elő erre utaló maradványok, a jelöletlen 584. sírban pedig egy külön aknában tártak fel állatcsontokat és tűznyomokat, melyek érintették a sír felületét is. Ezeknek a jelenségeknek az értelmezésére párhuzamok hiányában nem tudunk vállalkozni,

ráadásul a tűznyomok esetleg a rablással is kapcsolatba hozhatók.

A tűzkultusszal szokás összefüggésbe hozni a sírokban ritkán feltűnő mésznyomokat is.⁹⁴ Véleményünk szerint azonban ez a jelenség inkább „a sír a halott háza” gondolatkörbe tartozhat, ugyanúgy, mint a később tárgyalandó gerendakamrák. A női sírok közül kilencben kerültek elő mészre utaló nyomok, a sír alján, illetve az oldalfalakon (13., 72., 116., 117., 119., 506., 650., 657., 662. sírok); a férfisírok közül ugyanakkor csak egyben (262b. sír).

Lényeges hangsúlyozni, hogy a megfigyelések és a mérések szerint nem egyszerű „meszelésről” van szó, hanem egy 0,3–3 cm közötti vastagságú rétegről. A női sírok kivétel nélkül jelöltek voltak (az 506. sír körárkos halomsírt, a többi halomsírt), a temetőn belüli helyzetük szerint egyaránt előfordultak az É-i és a D-i halomcsoportban is. A 13. halomsírban a rablás miatt csak a sír rövidebbik végét sikerült kibontani, ahol is a sír alján és a függőleges végén 48 cm magasságig lehetett megfigyelni a mészréteget, 1–2 cm vastagságban. Ugyanilyen vastag volt a mészréteg a 72. halomsírban is, ahol mind a négy oldalfalon sikerült rábukkanni, igaz csak foltokban. Az erősen rabolt 650. halomsírban, amit zárt árok vett körül, a sír oldalain szintén megfigyelhető volt a meszes réteg. A 657. sírnál Kőhegyi Mihálynak még azt is sikerült dokumentálnia, hogy a sír oldalfalainál a fenékhez közel volt a vastagabb mészréteg, fölfelé haladva 0,3–0,6 cm-re vékonyodott. A 116., 117., 119., 662. számú sírokban 2–3 cm vastag „hamus, meszes” réteg borította a sír alját.

A férfisírok közül mésznek egyetlen sírban akadtak a nyomára, a 262b. jelöletlen temetkezésben; a jelenség már szorosan kapcsolódik a koporsós temetkezésekhez is. A sír bolygatatlan volt, a 262a jelű, feldúlt, melléklet nélküli gyermeksírt alatt tárták fel. A fegyveres (kardos) férfi S alakú kapcsokkal összefogott rönkfa koporsóban feküdt, aminek a külső oldalán kapocstól kapocsig ész-

92 Kulcsár Valéria a Kárpát-medencében összesen 4 lelőhelyen 7 sírban találkozott a sírgödör fehér anyaggal, vagy faszénnel történő felszórásával (KULCSÁR 1998, 27).

93 Kulcsár Valéria anyaggyűjtésében is kizárólag jelöletlen sírok szerepelnek (KULCSÁR 1998, 27).

94 Szegvár-Oromdűlő szarmata temetőjében magam is kibontottam egy mésszel borított aljú és oldalú sírgödört. A fehér anyagból mintát vettünk, majd Vigh László restaurátor megvizsgálta a szentesi KJM laboratóriumában. Az anyag minden kétséget kizáróan mész $\text{Ca}(\text{OH})_2$ volt. A temető anyaga feldolgozatlan, a KJM-ben található. A lelőhelyhez: ISTVÁNOVITS-LŐRINCZY-PINTYE 2005, 51, 1., 4. jegyzet.

lelni lehetett a mésznyomokat. A rönkfa koporsó vastagsága 11 cm volt, szélessége pedig 85 cm, jó állapotban való megmaradása összefüggésben lehet külső felületének meszelésével.

A halottak fektetéséről a 3.4. fejezetben, a tájolások tárgyalásánál részletesen esett szó. A szarmata sírokban az elhunytakat Madarason is, szinte kivétel nélkül mindig hátukon fekvé, nyújtott kéz- és lábtartással elhelyezve bontották ki, ettől eltérő fektetési móddal csak a legkritkább esetben találkozunk. Oldalukra fektetett, zsugorított, vagy jól láthatóan összekötözött végtagokkal eltemetettek csak elvétve fordulnak elő.⁹⁵ Az eddigi adatgyűjtések szerint ez a fajta rítus kizárólag a nők körében fordult elő. A madarasi temetőben erre – kivételes módon – a férfiak csoportjában is akad példa: összesen 3 sír tartozott ebbe a csoportba.

A 178. sírban férfi feküdt, akinek a derekán egy ovális vascsatot, bal combcsontja mellett pedig egy vaskést bontottak ki, tehát korszakba tartozásához kétség sem férhet. A helyzete volt különleges, ugyanis a 174. női sír árkában bontották ki. A 193. sírként nyilvántartott temetkezés, amely egy férfi és egy gyermek koponyáját jelentette, szintén árokban, a 188. női sír körárában került napvilágra, annak is a bejárati részénél. A 660. temetkezésben nyugvó zsugorított, erősen összekötözött férfi pedig a 657. női halmot ölelő zárt árokban volt eltemetve. Ez utóbbi eset azért számít kivételesnek, mert eddigi tudásunk szerint kizárólag nőket temettek el zsugorított, összekötözött helyzetben. Ezzel szemben a madarasi temetőben tehát voltak rendellenesen eltemetett férfiak is, akik azonban kivétel nélkül női sírokkal hozhatók kapcsolatba.

A női temetkezések között hat sírt találtak rendellenes fektetéssel. A 273. sírban a bal oldalára fektetett váznak a lábait térdben enyhén behajlítva találták, karjai vissza voltak hajlítva. A jobb alsó kar a gerinc alatt volt. Leletei között római pénz és kúp alakú ezüstgyöngy fordult elő, valamint gazdagon hímzett gyöngyös ruhaalj. A 361. sírban a csontok helyzete alapján nem teljesen egyértelmű a zsugorítás, de a rendellenes fektetés igen. Elsősorban a kar csontjainak helyzete utal arra (pl. a bal alsó kar hátrafelé csavarodása), hogy nem a szokásos gondossággal eltemetett egyénről van szó. Ezzel együtt, a leletei alapján, egy kimondottan gazdag temetkezés volt; ráadásul a lábánál egy olyan ládikát bontottak ki,

melyben különböző funkciójú és típusú tárgyak voltak. A 423. sír a zsugorítás jellegzetességeit mutatja, a mellkasra szorított, visszahajlított karok, valamint a térdben behajlított és szorosan visszahajlított alsó lábszárak ezt bizonyítják. A temetkezés érdekessége, hogy a sírt a teljes testhossznak általában megfelelő hosszúságúra ásták (255 cm), a szélessége is a szokásosnak felelt meg (70 cm). A zsugorítás miatt azonban a csontváz a sírgödört csupán félig foglalta el, ennek következtében a lábakra irányuló rablóárok a temetkezést nem érintette. A sír korszakba tartozásához kétség nem férhet, hiszen a karperecek és fülbevalók a korszak jellegzetes darabjai. Az előző temetkezéssel ellentétben a 440. sírt közel négyzetesre ásták ki, a hossza 145 cm, a szélessége pedig 95 cm. Ez azt jelenti, hogy itt már a sírgödör elkészítésekor tudatosan arra készültek, hogy az elhunytat összekötözött helyzetben fogják a sírba helyezni. Az előzőektől eltérően itt csupán a bordák alatt, az alkarcsont mellett kibontott lófog az egyetlen lelet, melynek korszakhoz tartozása nem dönthető el egyértelműen. A tájolása majdnem 90 fokkal eltér a szarmatáknál tapasztalt általánostól, ráadásul egy biztosan szarmatának meghatározható sír aknája fölött, a humuszrétegben bontották ki. E temetkezés korszakba tartozása, szarmata etnikuma tehát több mint kétséges. A 483. sír az előző temetkezéshez annyiban hasonlít, hogy méreteinek aránya hasonlóképpen eltér, tehát a kiásott sírgödör mérete alkalmazkodik az elhunyt zsugorított testtartásához. A tájolás, a gyöngyözött ruha és az egyéb leletek, ékszerek, kétségkívül a korszakba tartozónak határozzák meg a női temetkezést. A 438. sír azért érdemel említést, mert bár egyenes lábcsontokat találtunk, a jobb kar a mellkasi rész alá szorulva került elő, ennélfogva a váll erősen felhúzódott ezen az oldalon, a bal kéz pedig könyökben enyhén behajlítva helyezkedett el. Különös volt az is, hogy enyhén átlósan helyezkedett el a szokásos méretű és formájú sírban.

Madarason a halottakat egyesével helyezték a sírba, de vannak ettől eltérő esetek is. Kettős temetkezés csak néhány fordul elő a temetőben, a hiteles megfigyelések alapján ezek kivétel nélkül felnőtt és gyermek együtteseik voltak. Három esetben egyidejű eltemetés, kettőben pedig utántemetkezés bizonyítható. Egyetlen sírba egy ízben temettek egy férfit és egy gyermeket (230. és 230a. sír).⁹⁶ Bár a 16. sír erősen rabolt volt, az embertani anyag

95 Kulcsár Valéria anyaggyűjtésében összesen 15 olyan lelőhelyet említ, ahonnan zsugorított vagy feltámasztott lábval eltemetett csontvázak kerültek elő. A madarasi adatokat a közlés hiányában nem dolgozta fel (KULCSÁR 1998, 32).

96 Az antropológiai meghatározás szerint egyetlen férficsontváz volt a sírban, de a sírleírás és a leletek alapján kettős temetkezés volt. A karperec mérete alapján az egyik csontváz biztosan gyermeké (leányé) volt.

egyértelműen mellett szól, hogy a sírban eredetileg egy nő és a gyermeke (?) nyugodott. A 294. sírban egy felnőtt nővel együtt temettek el egy 10–12 év közötti gyermeket (294a. sír). Oldalukra fektetve, egymás felé fordulva kerültek elő. Az 530. sírban egy bolygatott női váz lábánál egy bolygatatlan csecsemő melléklet nélküli csontváza került elő. A leírás szerint a gyermek a nő lábcsontjai alatt feküdt, ami azt jelenti, hogy utántemetkezésről van szó. Fordítva is előfordult, tehát hogy a felnőtt sírjába ásták bele a gyermektemetkezést: a 262a. feldúlt gyermek sír alatt került elő egy bolygatatlan felnőtt (férfi) csontváza (262b.).

A gyermeksírok ennyire erős kapcsolódása a felnőttek sírjaihoz kivételes, ritka jelenség.⁹⁷ Kulcsár Valéria ezeket az eseteket a rendellenes temetkezési szokások körébe sorolta.⁹⁸ Áttekintve anyaggyűjtését felmerül, hogy

adatai egy része nem lehet hiteles, mivel a listán régi (pl. Szeged-Óthalom), másrészt pedig rabolt temetkezések (pl. Jászalsószentgyörgy) is szerepelnek. Ez utóbbi csoportba került néhány rabolt madarasi sír is. A gyermek–felnőtt kettős temetkezésekkel ellentétben, egyetlen sírban sem fordultak elő két felnőtt *in situ* vázcsontjai. Valószínűbb, hogy a sírok rablását követően a nyitott rablógödrökbe két, sőt három felnőtt csontvázához tartozó töredékek is visszakerülhettek a szomszédos, ugyancsak kirabolt temetkezések hányójáról. Ez a jelenség azt bizonyítja, hogy egyszerre több sírt is raboltak, és hogy a sírgödröket nyitva hagyták, azok lassan töltődtek vissza, amit egyébként az ásatási megfigyelések is alátámasztanak. A jelenségről a sírrablásokról szóló fejezetben részletesen szóltunk (3.2. fejezet), megkérdőjelezve a többes (kettős és hármas) felnőtt-temetkezéseket Madarason.

3.6. VÖRÖS GABRIELLA: KOPORSÓK, SÍRÉPÍTMÉNYEK

A koporsók és a sír építmények a korszak egyik legmoshtóbban kezelt kutatási területe. A fából készült koporsókat – ugyanúgy, mint a többi, szerves anyagból készült tárgyat – korábban csak ritkán figyelték meg és írták le, és szinte csak a vas alkatrészek alapján következtettek a meglétükre. Lényegileg nincs ez másként a madarasi temetőben sem, bár a részletek megfigyelése és a pontos dokumentálás segítségével ezen a téren is születtek új eredmények.

Koporsó használatára a szarmaták alföldi szállás-területén már a jazigok sírjaiból is vannak adataink,⁹⁹ fém alkatrész nélküli koporsók rönkfából és deszkából egyaránt készülhettek. Ezek a típusok a szarmata kor teljes időszakát végigkísérték, a vasszerelékű koporsók használatával párhuzamosan, és még a késő szarmata

korban is jelen voltak a temetőben.¹⁰⁰ Észlelésük, dokumentálásuk függ/függött a talajviszonyoktól, az ásatási technikától és a sírok rablásának mértékétől.¹⁰¹ Az első vaskapcsokkal záródó koporsók a 270-es években jelentek először.¹⁰² Az S és C alakú kapcsok alkalmazásával a Kárpát-medencén kívül korábban nem találkoztunk a szarmatáknál, és ugyanilyen kapcsokat sem a korábbi, sem a későbbi népek nem használtak ezen a területen.¹⁰³ A kapcsok tehát etnikumjelzők, a temetkezési rítus többi vonásával együtt értékes adatokkal szolgálnak a Kárpát-medence 3. század utolsó harmadától induló bonyolult időszakához.

Az S és C alakú kapcsokkal együtt fordulnak elő az ácskapocs alakúak, vagy ahogyan Kőhegyi Mihály nevezi őket: az iszkábák. Ez a típus először szintén a sar-

97 Nem ritka viszont, hogy a gyermeksírok a felnőttek temetkezéseinek közvetlen közelében kerülnek elő, vagy kisebb csoportokat alkotnak. Ez a jelenség is mellett szól, hogy a szarmata temetőknél belüli családi sírcsoportok voltak, ahol az összetartozó felnőtt- és gyermeksírok egymáshoz közel helyezkedtek el (Vörös 2005a, 139).

98 KULCSÁR 1998, 31.

99 FARKAS 2000, 27–28.

100 VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, 45. A Mezőszemere, Kismari-fenek elnevezésű, 4. század végén induló szarmata lelőhelyen kizárólag vasszerelék nélküli koporsók fordultak elő, a 25 sír közül 13-ban (VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, 46). Az 1995–1997 között feltárt temetőrész sírjai kivétel nélkül bolygatlanok voltak, ami különösen kedvezett a fakoporsók megfigyeléséhez.

101 Sándorfalva-Eperjesen 11 sír közül 7-ben sikerült rönkfa koporsót dokumentálni. Közülük csak kettő (7., 8. sír) záródott vaskapcsokkal (Vörös 1985, VII. tábla 4–5; IX. tábla 3; X. tábla 1–3).

102 DINNYES 1975, 66.

103 KULCSÁR 1998, 29. Elvértve az avar korban használtak S alakú kapcsokat a rönkkoporsókhoz.